

БІБЛІОГРАФІЯ

- Еліот 1991 – Еліот Т. С. Музика поезії // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 1991. – С. 78.
- Кобилянська 1961-1963 – Кобилянська Ольга. Твори: У 5 т. – К., 1961-1963.
- Кобилянська 1982 – Кобилянська Ольга. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади. – К., 1982. – С. 179.
- Маковей 1961 – Маковей О. Ольга Кобилянська (Літературно-критична студія) // Матеріали до вивчення історії української літератури. – К., 1961. – Т. 4. – С. 391.
- Українка 1977 – Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. – К., 1977. – Т. 8. – С. 70.

Тетяна Вавринюк

ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Сучасна лінгвістика помітно розширює об'єкти вивчення, порушуючи проблеми функціонування мовних одиниць в реальних текстових умовах. Така орієнтація досліджень сприяє перенесенню акценту з формального аналізу конструкцій на моделювання мовних аспектів-висловлень. Тому й у сучасному синтаксисі актуалізуються такі аспекти дослідження, які пов'язані з вивченням семантики й функції синтаксичних одиниць, з прийомами їх композиції в тексті, в мовленні, добором і спеціалізацією в реальних потребах і напрямках комунікації.

У найзагальнішому своєму вияві стилістична своєрідність односкладних означено-особових речень полягає в тому, що через відсутність підмета – займенника в них більше, ніж у двоскладних реченнях зосереджується увага на головному членові, вираженому дієсловом. Тим самим на перший план висувається не особа, а дія або стан.

Означено-особові речення це односкладні речення, головний член у яких виражається формами 1-ої та 2-ої особи однини і множини теперішнього або майбутнього часу та наказового способу. Усі ці форми співвідносяться тільки з «семантичною особою» («мовець-адресат»), яка вказується дієслівними флексіями:

– *Що ж, одслужу чотири роки, а там вернуся до тебе* [Тютюнник 1978: 20].

– *Напорасм сіна та наваримо каші* [Довженко 1980: 167].

Говори, жартуй, питай мене, кажи, що любиш, смійся [Тютюнник 1978: 117].

Спожинайте на здоров'ячко [Тютюнник 1978: 9].

О. С. Мельничук стверджує, що означено-особові речення були поширеними ще в індоєвропейській та праслов'янських мовах як речення спонукальні, а «при безпосередньому звертанні зі спонукуванням до певної особи чи групи осіб як до суб'єкта жаданої дії чи стану спеціальне позначення суб'єкта у вигляді підмета речення виявляється, як правило, зайвим, тим більше, що відповідне суб'єктивне значення знаходить свій вираз в особових закінченнях наказової форми, які розвинулись у зв'язку з розвитком особових форм інших способів дієслів» [Мельничук 1966: 146]. А вже на цій основі поширилися односкладні конструкції і в розповідних реченнях з дієсловом у формах 1-ої та 2-ої особи дійсного способу.

Означено-особові речення близькі до двоскладних. Як і в двоскладних реченнях, виконавець дії мислиться в них означено, проте він може бути виражений лише займенником **я**, **ми**, **ти**, **ви**. Це особливість ставить означено-особові речення в один синонімічний ряд з двоскладними реченнями. Порівняймо:

Біжу на подвір'я [Тютюнник 1978: 44]. – Я біжу на подвір'я.

Стоїмо мовчки [Тютюнник 1978: 178]. – Ми стоїмо мовчки.

– *А до сільбуду прийдеш увечері?* [Тютюнник 1978: 41]. – А до сільбуду ти прийдеш увечері?

«Потанцюйте зі мною» [Тютюнник 1978: 122]. – Ви потанцюйте зі мною.

При такій трансформації односкладних речень у синонімічні двоскладні виконують нові семантичні відтінки: в двоскладних реченнях актуалізованим стає суб'єкт. В означено-особових реченнях підкреслюється дія, а не її виконавець, що надає емоційності, виразності і динамічності висловлюванням. Отже, відмінність між цими реченнями семантико-стилістич-

на. Означено-особові речення відзначаються високою частотністю функціонування у діалогах. Наприклад:

– *А їсти хочеш?*

– *Хочу...*

– *Тоді не спи, зараз буряки спечуться* [Тютюнник 1978: 177].

– *Не смійте мене образити.*

– *Пробачте...* [Довженко 1980: 84].

Семантична структура означено-особових речень – наявність віднесеної до означеного суб'єкта дії або процесуального стану. Ці значення конкретизуються в реченні як одиниці тексту. Саме в тексті означено-особові речення набувають змістової конкретизації. Наприклад:

Коли генералові показали на тітку Антоніну, він підійшов до неї й під грім оплесків поцілував їй руку.

– *Ой пуси! Не лякай...* – сказала Антоніна [Довженко 1980: 99].

Хоча у виділених реченнях суб'єкт дії співвідноситься із займенником ти, його конкретизація відбувається у наведеному контексті. Через те Л. О. Кадомцева вважає, що означено-особові речення «не можна назвати проявом граматичної моделі, бо це швидше явище синтаксичного членування тексту, пов'язане, наприклад, із роз'єднанням однорідних присудків при семантичному ускладненні речення» [Кадомцева 1985: 20].

Розглянемо приклади:

А я там ходжу і шукаю спокою. Йду [Коцюбинський 1974: 45].

Йду. Гладжу рукою соболіну шерсть ячменів, шовк коло систої хвилі [Коцюбинський 1974: 45].

Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу, гайда по сінокоосу [Довженко 1980: 183].

Максимального наближення до двоскладних речень, на нашу думку, означено-особові речення набувають при наявності в них звертання. Головний член у таких структурах виражений формами наказового способу. Означеність суб'єкта по суті набуває семантичного вираження, хоча формально суб'єкт співвідноситься із займенниками **ти, ви, ми**. Наприклад:

Живіть, діти, у мирі та згоді [Тютюнник 1978: 78].

- Не кидай мене, Степане [Довженко 1980: 55].

Пригадаймо ту весну, кохана [Сосюра 1986: 217].

Означено-особові речення цього типу надають художньому мовленню експресивності, розширюють його суб'єктивний план, адже наказовий спосіб передбачає присутність адресата, до якого звертається мовець. Засобом створення суб'єктивної модальності є також означено-особові речення, у яких головний член поєднується з модальними і фазовими дієсловами, утворюючи при цьому дієвідмінювано-інфінітивні форми. Наприклад:

Хочу слухать забуті пісні, хочу бачити місячні плями [Сосюра 1986: 287].

Не піткнеться вже ворог до нас, бо не хочемо жити в п'яті [Сосюра 1986: 314].

- Удосвіта почнемо орати [Тютюнник 1978: 244].

- Спробуй згадати усе [Довженко 1980: 69].

- Давайте, мамо, гасити, я хочу спати! [Тютюнник 1978: 222].

У таких моделях елементи граматичної форми передаються різними компонентами: вказівка на діяча міститься в дієвідмінюваному компоненті, а незалежна ознака (дія, стан) виражені в інфінітиві. Цей дієвідмінюваний компонент, як і в реченнях, розглянутих вище, тобто форми 1-ої і 2-ої особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу та наказового способу.

Образністю та емоційним забарвленням відзначається модель означено-особового речення, граматична форма головного члена якого складається з допоміжного дієслова-зв'язки (воно і є носієм особових закінчень) та іменного компонента (що виражає ознаку даного речення), наприклад:

Благословенна будь, моя незаймана дівчице Десно, що, згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим [Довженко 1980: 200].

Листя, не жовтій, даль, не будь смутна [Сосюра 1986: 13].

- Заходь, гостем будеш [Тютюнник 1978: 101].

- Атож! Будьте здорові... [Коцюбинський 1974: 92].

Означено-особові речення виконують важливу роль для наближення авторської думки до читача, адже ці речення позначають дію, яка виконується конкретно особою – мовцем або його співрозмовником. Наприклад: «Погашу лампу і сам потону у чорній пітьмі» [Коцюбинський 1974: 299], або «Хитаєм головою! Не віриш в безлюддя?» [Коцюбинський 1974: 299].

Зауважимо, що зміст, а також стилістичне осмислення однокладних речень розкривається переважно на тлі більшого або меншого контекстуального цілого. Відірвано від загальних контекстуальних чи ситуативних обставин мовлення, органічними складниками яких виступають такі побудови, їх розглядати важко, часто навіть неможливо. Так, у контексті художнього твору часто зустрічаються великі семантико-синтаксичні утворення, які не поділяються на дрібніші комунікативно самостійні одиниці. Наприклад: «Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу й несемо обережно додому спокій. Йдемо повз чорний пар. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії. Вітаю. Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, земле, як я. Я теж пустив свою душу під чорний пар...» [Коцюбинський 1974: 305]. Окремі речення в складних єдностях такого типу пов'язані між собою так міцно, як і складові частини в межах одного речення. Тут окремі речення виділяються лише умовно, а самостійність їх стає відносною. Заміна їх іншими конструкціями, зокрема двоскладними, змінює, руйнує характер висловлювання. Так, наприклад, схвильований стан людини найкраще відтворюється за допомогою однокладних синтаксичних утворень. Наприклад: «Ниви шумлять навколо і заважають. Жену від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді пізнаю. Се жайворонки» [Коцюбинський 1974: 306]. До того ж однокладні структури дають змогу запобігти зайвого повтору займенників.

Своєрідна структура означено-особових речень, їх організація на фоні широкого контекстуального цілого, добір для різних обставин мовлення, нарощення навколо них особливих

семантичних якостей, паралельні синонімічні взаємини між ними тощо – все це зумовлює важливість цих типів речень у стилістичному плані.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Довженко 1980 – Довженко О. П. Вибрані твори / Упоряд. і авт. вступ ст. К. Т. Кутковець. – Львів: Каменяр, 1980. – 302 с.
- Коцюбинський 1974 – Коцюбинський М. М. Вибрані твори. – К.: Дніпро. – 1974. – 510 с.
- Кадомцева 1985 – Кадомцева Л. О. Граматичні основи класифікації простих речень // Українське мовознавство: Респ. міжвід. наук. зб. – К., 1985. – Вип. 13. – С. 69-75.
- Мельничук 1966 – Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.
- Сосюра 1986 – Сосюра В. Твори: В 4-х т. Т. 1 / Упорядкування В. В. Сосюри. Передмова. – К.: Дніпро, 1986.
- Тютюнник 1978 – Тютюнник Григор. Коріння: Оповідання, повісті. – К.: Дніпро, 1978. – 294 с.

Поліна Водяна

ТИПОЛОГІЯ ХАРАКТЕРІВ ПРОЗИ 1960-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Література оперує певним набором специфічних засобів для відтворення психології персонажа, його соціальних зв'язків, мотивів діяльності, особистих переживань. Художній образ літературного героя принципово відрізняється від реальної людини, яку вивчає біологія, психологія, соціологія та інші науки, передусім своєю умовністю, вміщеністю у світ образів, нетотожний дійсності. Міра цієї умовності може бути різною, закони відображення людини в літературі змінюються з настанням кожної нової культурної епохи, яка вносить свої корективи в принципи втілення людської психології. У найзагальніших рисах літературознавство визначає декілька етапів еволюції художнього образу людини: персонаж-маска, властивий фольклору й раннім формам літературної творчості, *ідеальний образ*, або *образ-ідея*, властивий романтичному світосприйманню, *тип* – «одновимірне, односпрямоване поєд-